

PRZEGLĄD

ROLNICZY, HANDLOWY I PRZEMYSŁOWY

Pismo bezpłatne, wychodzące dwa razy na tydzień
przy

DZIENNIKU WARSZAWSKIM.

N° 7.

WARSZAWA—ŚRODA.

Dnia 11 (23) Stycznia 1856 roku.

ROLNICTWO.

PŁODY I MACHINY ROLNICZE NA WYSTAWIE.

(Dalszy ciąg.)

Wystawa płodów rolniczych francuzkich przedstawia widownie zupełnie odmienną. Tutaj przeciwnie, różnorodność jest panującą. Wełny, jedwabie, ziarna, oliwy, wina, jarzyny, owoce, rośliny farbierskie, tytoniowe, cukrowe, nie skończyłbyś chcąc wszystkie płody wymienić. Nic nie wykazuje geniuszu francuzkiego w korzystniejszym świetle jak wystawa; tam w istocie stoic którą się otrzymuje z siewu nie liczy się za nic, gatunek i oryginalność stanowią wszystko. Wystawa francuzka jest daleko świetniejszą od angielskiej, niezszczęściem pod temi pięknymi powierzchnościami ukrywa się daleko mniejsza zamożność rzeczywista, ponieważ te wszystkie skarby są tylko wylącznościami. Czyż potrzeba na to przykładu? Jednem z najpiękniejszych zbiorów jest zbiór z folwarku wzorowego Paillerols w departamencie Niższych Alp. Obok drogiego gatunku pszenicy zwanego touzelle blanche, który wydaje bydz może najpiękniejszą mąkę znaną, widać przepyszne próbki jarzyn i suszonych owoców, musztard, oliw, przeslicznych kokonów, win likworowych, słowem wszystko co zwiastuje najbogatszą uprawę. Kraj z którego pochodzą te cudowne owoce jest przeciez najuboższy z Francji i jeden z najbiedniejszych w Europie; połowa gruntu leży ugorem, a w drugiej połowie ztrudnością wyżywić się może ludność bardzo rozproszoną, która się zmniejsza zamiast wzrastać.

Po tej uwadze, przynaję chętnie co nasza wystawa rolnicze zawiera w sobie odznaczającego. Co do ziemioplodów, wymienilem już p. Vandercolme; mógłbym też przytoczyć wielu innych. Ze wszystkich części Francji, przysłano pszenice, żyta, jęczmienia, maisy, a nawet przepyszne ryże. Wełny, jedwabie, oliwy, wina, powiększej części zasługują na podobne pochwały. Z pomiędzy upraw przemysłowych, buraki zajmują bardziej jak kiedy pierwsze miejsce. Już teraz nie tylko cukier, ale i alkohol, ten drogiego korzeń dostarcza geniuszowi naszych wynalazców i wydaje wszystkie te skarby nie tracąc prawie ci ze swych środków pożywnych, wydzieliwszy swoją mate-

rię cukrową, burak żywi jeszcze liczną trzodę i oddaje tym sposobem ziemi większą część żywiołów, które z niej czerpał.

Największe nasze zakłady przemysłowo-rolnicze spoczywają na burakach. W departamencie Pas du Calais, jeden przedsiębiorca p. Crespel de Lisse, uprawia corocznie 1000 hektarów buraków, żywi nimi 1000 sztuk bydła rogatego i produkuje tym sposobem tyle nawozu, że może zbierać 10,000 hektolitrow zboża. Nie masz w Anglii nic bardziej olbrzymiego. W departamencie Oazy w Brules, towarzystwo z kapitałem zakładowym 800,000 fr. utworzyło się w celu eksploatacji podobnego rodzaju, zeszłego roku uprawiło 500 hektarów buraków, z których wyrabiano cukier i alkohol, paszono pulpami nie wiem ile bydła, zebrane 3000 hektolitrow w pszenicy i po obrocie funduszów na kilka milionów dochodu i rozchodu, zwróciło swoim akcjonariuszom 15 od sta, od ich kapitału. Skarb ma także udział z tych ogromnych zakładów, gdyż z hektaru roli pod buraki uprawnej, wpływa przez podatek od cukru krajowego prawie 1,000 franków, a przeciez cukier jest tańszy jak kie dykolwiek. Takie są cuda chemji tegoczesnej.

A teraz mamy odwrotną stronę medalu, ta uprawa tak piękna, ma granice dość ścieśnione. Pokrywa ona najwięcej 1/1000 ziemi i nie może bynajmniej rozszerzyć się dalej; nie mogła dotąd pomieścić się w połowie południowej Francji; jest tylko możebną w gruntach żyznych, świeżych, wyhornie uprawnych; wymaga ogromnych kapitałów i często odnawianych dla zakładania cukrowni i dystylarni, a co jest ważniejszym, że wydatek ich nie jest niewyczerpanym. Zaraza padła na winnice, mogła jedynie podnieść alkohol zburaków pędzony; niech przemienie, to gałęz dohodów będzie przynajmniej bardzo zagrożoną. Co się tyczy cukru, nie nie zapewnia, ażeby cena jego jeszcze bardziej nie spadła i nie może być porównany, co do ważności konsumcji z innymi płodami żywności. Prawdziwy przedmiot rolnictwa, jego podstawa niewzruszona, jest to produkcja mięsa i chleba.

Inne uprawy przemysłowe są jeszcze bardziej narażone na przy-padki pod tym względem. Podziwiam również jak inni, te tytonie, lny, kolzy, musztardy, ale zapytuję się niekiedy czy praca i nawoz który konsumują nie mogłyby być korzystniej użyte. Ich główną wadą jest w każdym razie, że zwracają uwagę naszych rolników tym zbiorom które wycieńczają bardziej jak te które użyzniają. Niktby nie pomyślił, widząc te skarby, że kraj który je wydaje, cierpi od lat trzech cią-gły nieurodzaj i że w zwykłych latach może zaledwie wyżywić lu-

dnosc stosunkowo o polowe nizsza od ludnosc angielskiej, a tak jest przeciez. Wiele jest przyczyn tej anomalji; zamiłowanie w uprawach wyjątkowych, czyliż nie wpływa nieco na to. Mniej wyłączny jak Anglię, przyjmują chętnie te piękne plody, jako uwieńczenie rolnictwa wydoskonalonego, chcą tylko przypomnieć, że mogą tylko być wyjątkowemi; zasada uprawy jest gdzieindziej i musieliśmy ją zaniedbać, ponieważ nie dosiegamy celu.

Kilka nowych roślin zjawilo się tego roku. W pidrwszym rzędzie, należy umieścić sorgho cukrowe, przywiezione z Chin przez pana Montigny kons. francuskiego w Sanghaj, i które stalo się już przedmiotem prób bardzo ważnych. Zajmowano się niem wielce w departamencie Var i w departamencie Ujścia Rodanu; pan Sicard z Marsylii przedstawił cukier, melas, wino, wódkę, ocet i jablecznik z sorgho. Co mówię? jest jeszcze mąka, krochmal, i otręby z sorgho; i na domiar zalet tej rośliny encyklopedycznej kwas sorghiczny, karmin, sepia, różne farby do jedwabiu i wełny. Spodziewam się że to świetne wystąpienie. Pan Sicard odrazu postępuje dalej jak Parmentier. Obaczemy co się stanie z jego nadziejami. Sorgho cukrowe jest gatunek prosa miotłowego, które się wznosi do dwóch metrów wysokości i którego uprawa nie wydaje się zbyt trudną. Aklimatyzowanie jego jest niewątpliwe. Zasiano je w różnych stronach Francji i wszędzie zeszło. Jego łodygi wydają pierwiastek cukrowy, pierwiastek mączysty zawiera się w ziarnach. Od dawna jest znane u murzynów Senegambji, którzy z niego wydobywają zarazem płyny upajające i ciecze pożywne, z kąd można wnosić, że się szczególnie powiedzie w Afryce. Winniśmy jeszcze panu Montigny, oprócz yaksów, tych wołów z sierścią rozłożystą z Tybetu, których w tej chwili usiłują naturalizować w górach Jura, nową roślinę korzonkową, ignam Chiński, który jak mówią, może zastąpić kartofle jeżeli choroba ich nieustanie. Doświadczenia czynione w ogrodzie botanicznym zdaje się, że się powiodły. „Upieczony w popiele“ Mówi p. Decaisne, nabiera ścisłości i powierzchownie oraz smakiem podobny jest do najlepszego kartofla, przez suszenie łatwo przyjdzie zamienić go na prawdziwą mąkę, mającą w sobie galaretkę której zbywa w krochmalu. Nie pragnę nic, jak wierzyć wszystkim przymiotom tych nowych zdobyczy. Wątpię jednakże, ażeby sorgho cukrowe przewyższało kukuryżę która rośnie pod temi samymi warunkami, a ignam chiński z trudnością przewyższy topinambur, który zastępuje bardzo dobrze kartofle przynajmniej dla zwierząt. Dyrektor folwarku szkoły Beyrie (Lendas) utrzymuje, że uzyskał 100 hektolitrów kukuryży z hektaru, ja sam naliczyłem 700 ziarn w kłosach przysłanych na wystawę.

Mówiłem bezpośrednio o Francji po W. Brytanji ponieważ wiodło mnie do tego uczucie narodowe, dear, dear land jak mówi Schakpearas. Winienem być, chcąc być sprawiedliwym, wymłenić przed nami kraje, które nie wyrównując zupełnie Anglii, są od nas wyższemi Belgja, Niderlandy, Szwajcarja, Saksonja, Lombardja, Czechy, tworzą grupę 30,000,000 hektarów, która wielce się zbliża do Wielkiej Brytanji pod względem produkcji; średnia ludność wyrównywa 100 mieszkańców na 100 hektarów, gdy tymczasem nasza wynosi tylko 68. Francja rzeczywiście zajmuje trzecie miejsce.

Produkcja bruto średnia Belgji wyrównywa produkcji angielskiej, lubo otrzymuje się przez inne środki, gdyż to jest kraj wyłączny

małych własności i małej uprawy. Mięso i zboże stanowią tam $\frac{5}{6}$ produkcji; $\frac{1}{6}$ składa się roślin przemysłowych; te ostatnie dostały zaszczytu wystawy, gdyż w ogólności mało się odważają wystawiać słomę i siano jak to uczynili hez ceremonji Anglię.

Lny szczególnie są rzadkiej piękności. Zauważyłem zarazem z przyjemnością zboża, jarzyny i rośliny pastewne, otrzymane z najniezwyklejszych części Flandrii i Lnxemburga. Belgja przedsięwziela od niedawnego czasu podnieść do wartości swoje nieżyzne grunta i szybko się jej to powodzi, dzięki ogółowi środków których przykład byłby korzystnym do naśladowania, gdyby nasza duma narodowa dozwalała nam pożyczać czegekolwiek od tych, którzy od nas tyle pożyczycyli. Szczęśliwy kraj, który w ostatnich wstrząśnieniach Europy, umiał zachować porządek, i pokój i który cierpi tylko jak tylko prosperujące kraje nadmiar ludności Bogactwo główne Niderlandów zasadza się na ich pastwiskach, a ztąd na ich trzodach; ich prawdziwa wystawa miała przeto miejsce na konkursie zwierząt rodzajnych, gdzie ich krowy, najpiękniejsze w świecie, wzbudziły sprawiedliwe pochwały. Nie nadesłały oniprawie nic do pałacu wystawy z plodów rolniczych. Szkoda, gdyż naród holenderski nie zna wyższego w uprawie ziemi prócz anglików, i ma tę sławę, że ich uprzedził. Anglja nauczyła się wszystkiego w jego szkole. Szwajcarja także mniemała, że wystawa jej bydlą będzie dostateczną. Królestwo Saskie przedstawione jest przez najpiękniejsze z jego plodów rolniczych, cienką wełnę słynnej rasy owczej Negretti. Niemcy nadreńskie nadesłały ziarna i mąki, tytonie, konopie, wina, chmiele, kirsz z Czarnego lasu, wódki pestkowe, śliwki, kartofle, cukry i alkohole z buraków, gdyż ta przemysłowość francuzka jest tam teraz naturalizowaną. Lombardja, swoje ryże, kukuryżę, jedwabie i sery. Czechy swoje wełny które współzawodniczą z Saskiemi i cukry burakowe, które współzawodniczą z naszymi. Te próby dają wysokie wyobrażenie o stanie rolnictwa w tych okolicach.

Oprócz Lombardji, reszta Włoch wraz z Francją zajmuje trzecie miejsce. W niektórych punktach półwyspu jak w Rivieré de Genes i w księstwie Lukki rolnictwo dosięgło wysokiego stopnia doskonałości; w innych, jako w Sardynji i w Sycylii gnuśnieje nędznie. W ogólności, rozwój rolniczy średni musi być taki jak u nas, a ludność stosunkowo jest liczniejsza. Oto co pozostaje Włochom z ich dawnej świetności. Gdyby nie akademja georgofilów Florencka która nam nadesłała zbiór zupełny plodów tokańskich, rolnictwo włoskie byłoby obcem na wystawie, jego stan obecny nie jest jednakże godny pogardy i gdybyśmy nawet nie korzystali nie z niego, nazwisko Włoch nie powinno nigdy być pominięte gdy idzie o przegląd dzieł oświaty. Nie jest jeszcze tak dawno gdy rolnictwo włoskie było Iem w Europie. Obraz skreślony przez Sismóndego był upiękniiony, wiemy teraz o tem; wyszedł on z jednego punktu z doliny. Nievo-le, uważając ją za typ całej okolicy i jego namiętność przeciw systemowi dzierżawienia za pieniądze, który przewyższał w Anglii, ukrył przed nim niedogodności pachciarstwa używanego w Toskanji. Publikacje pp. Ridolfi w aktach georgofilów, nie pozostawiają żadnej wątpliwości o tych błędach. Pomimo tego pozostało wiele prawd w jego pismach, i jeżeli przyjęcie czteroletnie plodozmianu, rozwój mechaniki, chemji i innych nauk zastosowanych do uprawy, nagroma-

dzenie kapitałów, podniosły nakoniec rolnictwo angielskie do wyższego stopnia, jeżeli Francja uczyniła w przeciągu lat 10 pokoju, postępy które za placily przerwę, to pomimo tego pewnem jest, że Włochy miały przed nią pierwszeństwo nie tylko w XVym i XVIym wieku ale i w bliższych nam czasach. Nie zapomnijmy że Lombardja, lubo oderwana przez zawojowanie, składa naturalnie część półwyspu.

Francja i Włochy kończą serję krajów miernie uprawianych i ponieważ wszystko nie jest tam zarówno w wartości, można ocenić na 40 milionów hektarów kontyngens, które przynoszą te dwa kraje, tak dalece że w całej Europie jest tylko 100 milionów hektarów, które produkują prawie tyle ile proukować mogą, w stanie obecnym wiadomości rolniczych.

Można podzielić resztę na dwie nowe grupy które zatem będą czwartą i piątą w porządku malejącym. Wzwartej mieści się półwysp Iberyjski, to jest Hiszpanja i Portugalja, cała Europa środkowa, albo większa część Cesarstwa Austrjackiego, Prusy właściwe, Hannover, oba K. Meklemburgskie i państwa Północne, to jest Danja i części zdolne do uprawy półwyspu Skandynawskiego. Cała rozległość tej grupy wynosi 200 milionów hektarów, a ludność średnia 40 mteszkańców na kilometr kwadratowy. Szósta i ostatnia składa się z Europy wschoanej, to jest zawierająca Turcję i Rosję Europejską, których, niezmierna rozległość (500 milionów hektarów) nie liczy jak 15 mteszkańców na teże stosunkowej powierzchni. Belgja ma ich dziesięć razy więcej.

Jest zaiste dziwnem, mieścić w jednym rzędzie namiętnego portugalczyka i zimnego duńczyka; ale prawda wymaga tego. Produkcja tych dwóch krajów nie składa się ztychże samych żywiółów; ale w całości jest ona równą, to jest nieco więcej wynosi od połowy naszej; Hiszpanja i Portugalja nadesłały kukuryżę, wino, suche jarzyny, oliwy, to wszystko żałować każe, że te okolice którym tak słońce sprzyja, są tak opuszczone od pracy. Hiszpanja dołączyła do tego wełny ze swej dawnej rasy merynosów, z której wszystkie rasy cienko-wełniste Europejskie pochodzą; ale czy to, że barany hiszpańskie wyrodziły się, czy też że nie mają innej wady nad tę że pozostały w dawnym stanowisku gdy ich potomkowie cudzoziemscy ulepszały się, ich wełna nie może utrzymać porównania ani z naszą ani z Saska i Czeską. Prusy właściwe dostarczyły mało płodów, które osłoniły pod wielkim imieniem Thaera założyciela instytutu rolniczego w Moglin na piaskach Brandeburskich. Austria więcej uczyniła; po Francji to państwo przyjęło największy udział na wystawie, jego wino szczególnie tworzą piramidę bijącą w oczy wszystkich.

Przyglądając się tej pięknej wystawie monarchji austrjackiej która zawiera Lombardję i Czechy, dwa z najbogatszych krajów świata, i która mieści zarazem okolice tak żyzne jak są Węgry, dziwnem jest, że średni rozwój rolnictwa nie postąpił tam wyżej. Austria posiada także wszystkie klimaty, i gdyby rolnictwo było wszędzie tak kwitnące jak na dwóch jej krańcach, mogłaby wyżywić sto milionów mieszkańców. Nie ma przecież ich więcej jak Francja lubo jej rozległość jest znacznie większa. Jeżeli można wnosić z przykładów które mamy przed oczami, panuje tam dziś wielkie współubieganie się. Arystokracja, która posiada ogromne dobra, zdaje się być powodowana ambicją postępowia w ślady wielkich posiadaczy angielskich i o-

bok szkół cesarskich rolniczych, figurują na liście wystawców nazwiska najpierwszych panów.

Państwo Otomańskie, jeszcze rozleglejsze niż Austriackie, jest przedstawione przez małą liczbę próbek bardziej ciekawych niż pożytecznych. Niecheiałbym zbyt źle mówić o Turkach, którzy są dziś naszymi sprzymierzeńcami; ale w istocie na wspomnienie co oni zrobili z najprzepyszniejszego kraju, nie można się wstrzymać, ażeby ich nie obwiniać. „Wszędzie gdzie Turek stawi nogę“ mówi przysłowie syryjskie „ziemia jest nieżywną przez lat sto. Należy się spodziewać że w następstwie terażniejszej wojny, Europa ucywilizowana zniewoli barbarzyństwo otomańskie, do innych zasad zarządu i że ludność chrześcijańska, która jedynie pracuje usłyszy nakoniec wybitie godziny stanowczego usamowolnienia. Pomyślność tych pięknych okolic jest tylko możliwą pod tym warunkiem.

Biedna i mała Grecja chciała także ofiarować swój kontyngens. Niestety, że jej plody jeżeli mają co najpiękniejszego to swoje nazwę; żyto Spartańskie, jęczmień Tebański, kukuryza Olimpijska, farola z Cigros, groch z Muntyni, m. arzanna z Seyros, migdały z Egiptu, jedwabie z Messyny, tytonie z Epidaury, rodzynki Korynckie, miody z Hymelt, wina z Pireus, oliwki z Aten; niepodobna żeby bez wzruszenia czytać na skromnej etykiecie te słowa magiczne. Im bardziej przeszłość jest wielką, tem bardziej terażniejszość wydaje się przykrą. Częstka za ledwie oderwana od Turcji, Grecja nosi jeszcze złowrogie piętno, które wieki uciemienia wycisnęły na niej. Od kilku lat cieszy się wolnością, ale oóż znaczy ewierć wieku dla zagojenia ran tsk dawnych i głębokich. Prawie wtędzie ziemia nawet była zniszczoną i nagie skały z niej się ukazywały. I tak nie mówiąc ostrefach pustych Azji, Afryki i Ameryki, sama Europa mogłaby utrzymać; płodami rolniczymi najpospolitszemi, pięć lub sześć razy tyle mieszkańców jak dzisiaj. Biorąc za maximum stan obecny Belgji i Anglii, reszta ma niezmierny krok do uczynienia naprzód, ażeby im wyrównać. Włochy i Niemcy mogą potroić swoją ludność, Francja podwoić; Hiszpanja, Portugalja, Węgry, Polska, Prusy potroić; Turcja i Rosja prawie pomnożyć o dziesięć razy i przypuszczając, co jest prawdą że Belgja i Anglja mogą jeszcze poczynić postępy, zawód daleko rozleglejszy otwiera się przed innemi narodami.

Zkąd zatem pochodzi, że ludność europejska nie postępuje żywiej? Niestety, oto z błędów i namiętności ludzkich, które tworzą z tego rozległego pola tak sprzyjającego pracy, odmieczną widownią gwattów.

A teraz przejdźmy do innych części świata i obaczmy na jakim stopniu jest tam rolnictwo. Spostrzegamy tylko kilka punktów rozproszonych zamieszkałych i uprawnych, reszta jest królestwem samotności. Zaczniemy od posiadłości francuzkich, a mianowicie od najbliższych: to jest od jednej z najnowszych i największych, Algierji.

Wystawa jej płodów ułożoną była z wykwinną sztuką staraniem ministra wojny, mogła zaś była zwielu względów obyć się bez tej ozdoby. Uprawa ziemi rzeczywiście postępuje w tej kosztownej osadzie i zaczyna wychodzić coś więcej jak przesyłki z ogrodu doświadczeń, tak umiejętnie prowadzonego przez p. Hardy. Dla wewnętrznej konsumpcji, z Algierji dostarczono w 1854 roku, milion he-

